

Bogusław Dunaj
Akademia Nauk Stosowanych, Tarnów
boguslaw.dunaj@uj.edu.pl

Mirosława Mycawka
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
mirosława.mycawka@uj.edu.pl

LUCJAN MALINOWSKI JAKO HISTORYK JĘZYKA

Słowa kluczowe: historia języka polskiego, Lucjan Malinowski

Keywords: history of Polish, Lucjan Malinowski

Gdy mówimy o Lucjanie Malinowskim, to siłą rzeczy odwołujemy się do początków dziejów językoznawstwa polskiego jako dyscypliny naukowej. Przypadają one na drugą połowę XIX w. Wtedy to powstawały pierwsze prace inicjujące badania różnorodnej problematyki językoznawczej. Ich autorami byli językoznawcy (lub szerzej: filolodzy) urodzeni w pierwszej połowie XIX w.: najstarsi – Antoni Małecki (1821), Władysław Nehring (1830), nieco młodszy – Jan Karłowicz (1836) oraz Lucjan Malinowski (1839) i wreszcie Adam Kryński (1844), Jan Baudouin de Courtenay (1845) oraz Antoni Kalina (1846). Do tego grona trzeba też dołączyć Aleksandra Brücknera (1856). Każdy z wymienionych badaczy wniósł mniejszy lub większy wkład w rozwój językoznawstwa polskiego. Spośród nich najwybitniejszym lingwistą, wręcz gigantem, okazał się J. Baudouin de Courtenay, który wywarł duży wpływ na rozwój językoznawstwa światowego, przede wszystkim jako prekursor strukturalizmu. Drugim gigantem okazał się A. Brückner, którego śmiało można określić mianem polihistora zajmującego się historią języka, literatury i kultury polskiej oraz słowiańskiej. Pozostali spośród wymienionych badaczy również przyczynili się w różnym stopniu do tworzenia podwalin językoznawstwa polskiego. Ich działalność

umożliwiła rozkwit tej dyscypliny badań w XX w. W niniejszym artykule zajmiemy się tylko jednym z nich, mianowicie L. Malinowskim, który tworzył pierwsze zręby naukowego językoznawstwa w Krakowie. Od momentu jego powołania w 1877 r. na Katedrę Językoznawstwa Słowiańskiego rozpoczęły się właściwe, naukowe badania języka polskiego na tej uczelni.

Poprzednicy Malinowskiego – Karol Mecherzyński i jego następca Henryk Suchecki – zajmowali się wprawdzie na wykładach językiem polskim (szczególnie drugi z wymienionych), nie odegrali jednak większej roli w badaniach nad nim (zob. Taszycki 1964: 146–148). Przełom na tym polu zawdzięczamy Malinowskiemu. W odróżnieniu od poprzedników był on przygotowany do badań językoznawczych. Na ukształtowanie się jego zainteresowań naukowych wywarli wpływ wybitni językoznawcy: August Schleicher, jeden z twórców gramatyki porównawczej, Izmań Sriezniewski i August Leskien, których wykładów słuchał w latach 1863–1867 podczas swoich pobytów w Pradze, Jenie, Petersburgu i Lipsku. Te wyjazdy naukowe zdecydowały o ukształtowaniu się jego koncepcji rozumienia i badania języka w duchu teorii młodogramatycznej.

Zainteresowania naukowe Malinowskiego były wyraźnie sprecyzowane. Opierały się one na dwóch filarach: dialektologii i historii języka. Dialektologią zainteresował się zainspirowany przez I. Sriezniewskiego, by zapoznać się w terenie z gwarami śląskimi. Rezultatem badań przeprowadzonych w trakcie trzymiesięcznej podróży po Śląsku w 1869 r. była rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem A. Leskien, wielokrotnie przywoływana *Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien* (1. Heft: *Laut- und Formenlehre*) opublikowana w 1873 r. Na jej podstawie uzyskał rok wcześniej tytuł doktora. Badacze historii językoznawstwa polskiego uznają zgodnie, że zapoczątkowała ona naukowe badania dialektologiczne w Polsce. Tego wątku nie będziemy rozwijać, gdyż jest on przedmiotem osobnego artykułu.

Przyjrzyjmy się bliżej pracom Malinowskiego dotyczącym historii języka polskiego. Jego badania i prace historycznojęzykowe można podzielić na pięć kręgów tematycznych: 1) edycje zabytków staropolskich, 2) publikacje materiałów wydobytych z zabytków, 3) gromadzenie materiałów do słownika staropolskiego, 4) studia leksykograficzne, 5) język pisarzy. Trzon dorobku w tym zakresie stanowią edycje zabytków staropolskich. Skupiając się na udostępnianiu materiałów, nie dążył w odróżnieniu od J. Baudouina de Courtenay do syntezy. Stąd też w jego dorobku nie znajdziemy pracy, którą można by porównać choć w części z dziełem J. Baudouina de Courtenay *O drevne-pol'skom ōzyke do XIV-go stoletia* (1870), w której to książce mimo niezbyt wiarygodnego materiału wydobytego z kiepskich wydań najstarszych dokumentów uczony ten wykazał wielką intuicję badawczą. Dopiero po upływie stu lat monografię J. Baudouina de Courtenay zastąpiła książka Bogusława Dunaja *Język polski najstarszej doby piśmiennej (XII–XIII w.)* (Dunaj 1975), która dzięki materiałom zaczerpniętym z fotokopii oryginalnych dokumentów umożliwiła precyzyjniejszy opis tego dawnego okresu polszczyzny.

Umysłowość Malinowskiego była inna: nie pociągała go teoria, tylko materiał. W tej sferze działalności naukowej realizował się najlepiej. Przejawem takiego nastawienia było wydawanie zabytków języka polskiego głównie z XV, ale także z początku XVI w.

Najwcześniej (1875) opublikował *Modlitwy Wacława* – zabytek z XV w. Ten ważny tekst został wydany ponownie w 1887 r. W drugim wydaniu zostały dołączone glosy polskie z rękopisów biblioteki uniwersyteckiej w Budapeszcie.

Na szczególną uwagę zasługuje drugi wydany przez niego zabytek, mianowicie *Kazania Paterka* (1880). Otóż wypisane z tego zabytku materiały Malinowski udostępnił swojemu najmłodszemu uczniowi, Kazimierzowi Nitschowi, który na ich podstawie napisał rozprawę doktorską. Zacytujmy słowa Nitscha:

Wydawca „Kazań” znaczną część pracy sam wykonał; on to mianowicie wypisał z zabytku wszystkie na uwagę zasługujące fakta językowe, mnie zaś oddał zebrany na kartach materiał, który ja, uzupełniwszy go nieco, uporządkowałem i zająłem się objaśnieniem gramatycznym napotkanych zjawisk językowych, korzystając nieraz z jego wskazówek. Tak więc prof. L. Malinowski wykonał część pracy analityczną, ja zaś syntetyczną (Nitsch 1899: 521).

Tkwi w tym pewien paradoks: oto późniejszy twórca polskiej dialektologii rozpoczął swoją drogę naukową od historii języka, a nie od dialektologii, mimo że jego mistrzem był inicjator badań dialektologicznych w Polsce! Ten ciekawy zabytek przyciągał i później uwagę badaczy. Po latach zajęła się nim Maria Karpluk (1958), która podjęła próbę ustalenia autorstwa trzech kazań przypisywanych Paterkowi. Przy okazji porównując wydanie Malinowskiego z rękopisem, wydobyła różne omyłki znajdujące się w tamtej edycji.

W następnych latach Malinowski opublikował kilka innych zabytków. I tak w 1885 r. ukazały się *Zabytki języka polskiego w rękopisie N. 2503 Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*. W tym rękopisie łacińskim znajdują się cztery nieduże teksty polskie sporządzone przez Marcina z Miedzerzecz w latach 1428–1429. Wydanie to zawiera tekst i słowniczek. Oprócz tego w roku 1888 Malinowski opublikował *Uwagi nad pisownią i językiem...* tego zabytku. Zdaniem Władysława Kuraszkiewicza (1957/1986: 232) „obecnie to jego opracowanie już niestety nie zadowala, głównie z powodu braku statystycznego ujęcia kompletnego materiału”.

W 1889 r. ukazał się *Tekst polski hymnu „Salve Regina” podług rękopismu Nr. 379 Biblioteki Ossolińskich z r. 1438, oraz stosunek jego do innych tekstów z w. XV*. W pracy tej Malinowski poddał analizie osiem polskich wersji rękopiśmiennych z tego hymnu z XV w.

Z kolei w 1895 r. został wydany ważny i interesujący tekst *Kazanie na dzień wszech świętych* z XV w., zaś w 1899 r. – *Żywot św. Błażeja*.

Oprócz wymienionych wyżej tekstów ciągłych Malinowski opublikował w 1895 r. *Glosy polskie w kilku rękopismach łacińskich wieku XV*, materiał cenny do badania leksyki staropolskiej.

Wydania tych zabytków nie odpowiadają wymaganiom, jakie stawia się obecnie edycjom tekstów źródłowych. Nie dziwi to wcale, gdyż poziom wydań dziewiętnastowiecznych (szczególnie sporządzonych przez historyków) dzieli przepaść od współczesnych edycji. Zaznaczmy jednak, że publikacje źródłowe Malinowskiego spełniły ważną rolę w upowszechnianiu różnych staropolskich zabytków języka polskiego.

Osobno trzeba wymienić dwie prace zawierające materiały wydobyte z zabytków staropolskich. Chodzi tu o artykuł *Ślady dialektyczne w oznaczaniu samogłosek nosowych w kilku zabytkach języka polskiego wieku XV i XVI* (1880) oraz o pracę *Materiały do historii języka polskiego z końca XIV i początku XV w. na podstawie ksiąg sądowych: łęczyckich, orłowskich i brzezińskich* (1898). Malinowski był bodaj pierwszym historykiem języka, który docenił wagę zapisek sądowych dla badań historycznojęzykowych. Pisał on we wstępie:

Zapiski sądowe, przechowane w księgach sądowych ziemskich i grodzkich, stanowią nader ważny materiał do historii języka polskiego. [...] Pod względem chronologicznym mają one tę wyższość nad wielu innymi zabytkami językowymi, że czas ich spisania jest ściśle oznaczony. Wiadome są też miejsca, w których zabytki języka sądowego spisywano. Zeznający w sądzie pochodzili zawsze z jednej okolicy; zeznania ich zawierają ślady mowy prostej, potocznej, ludowej. Pisane zaś są ręką ludzi, którym ciężko przychodziło pokonywać trudności wyrażania na piśmie tego, co słyszeli; stąd pisownia tu niedołężna i niejednostajna. Lecz właśnie ta nieudolność i niejednorodność pisowni sprawiała, że dźwięki, słyszane przez pisarza, zostały niekiedy z dziwną dokładnością ujęte i wyrażone na piśmie. Okoliczności te mają wielką wagę dla historii języka. Nie ulega bowiem wątpliwości, że jak dzisiaj, tak i w wiekach ubiegłych, istniały w różnych dzielnicach kraju odcienie i różnice dialektyczne w języku potocznym narodu; i to właśnie upoważnia do wniosku, że w takich zabytkach, spisanych z ust ludzi prostych, przechowały się właściwości języka powiatowego (Malinowski 1898: 1 nlb.).

Malinowski nie opublikował wspomnianych zapisek sądowych, tylko wynotował z nich przykłady wykorzystane w kilku działach: *I. O głoskach, II. Fleksja, III. Przegląd niektórych sufiksów*. Na końcu pracy zamieścił słownik.

Zdaniem Witolda Taszyckiego (1974: 349) wymienione wyżej dwie prace stanowiły załączek badań z zakresu dialektologii historycznej, których rozkwit nastąpił w XX w. Gwoli ścisłości zaznaczmy, że pierwszeństwo w tym względzie należy się J. Baudouinowi de Courtenay, który w swojej monografii z 1870 r. *O drevne-pol'skom ōzyke do XIV stoletia* wskazał na pewne zróżnicowania dialektalne w dawnej polszczyźnie.

Sporo czasu poświęcił też Malinowski na wypisywanie materiałów do przyszłego słownika staropolskiego. Problemu tego nie omawiamy dokładniej, gdyż jest on gruntownie zanalizowany w osobnym artykule.

Zainteresowania Malinowskiego przejawiały się nie tylko w gromadzeniu materiałów do słownika staropolskiego, ale również w opracowywaniu studiów leksykalnych. Interesowało go przede wszystkim słownictwo gwarowe, choć nie wyłącznie, w jego dorobku bowiem znajdujemy też kilka prac poświęconych historii leksyki polskiej. Mamy tu na myśli artykuły: *O pochodzeniu wyrazów*, 1) *śće, śće*, 2) *uśće, ujsće*, 3) *vyjście, odejście itd.* (1882), *Przyczynki do historii wyrazów polskich* (1884), a także *Niektóre wyrazy polskie litewskiego pochodzenia* (1885). Malinowski napisał także parę drobniejszych notek poświęconych niektórym wyrazom (lub morfemom), np. o pisowni wyrazów *kłuć, pruć* czy też o przyimku i prefiksie *wz-, wez-*.

W pierwszym z wymienionych artykułów przedstawił propozycje etymologiczne kilkudziesięciu wyrazów i zwrotów, np. *ciźba, pletwa, treść, trzy po trzy*. Ich wartość jest różna. Niektóre pomysły etymologiczne okazały się chybione. Np. w wyrazie *ciźba* dopatrywał się pożyczki z języka czeskiego – rzekomo od wyrazu *čičba* (< *čihati*). W rzeczywistości jest to forma rodzima, utworzona od czasownika *ci-skać*, występująca pierwotnie w postaci *ciszczba*, później *ciżdźba*, wreszcie *ciźba*. W artykule poświęconym zapożyczeniom z języka litewskiego Malinowski zanalizował trochę wyrazów pospolitych (np. *dryblas, dziegieć, wałkoń*) oraz nieco nazwisk (np. *Giedrojć, Putrament*), których źródło widział w języku litewskim. I w tym wypadku nie wszystkie pomysły wytrzymały próbę czasu, np. wyraz *dziegieć* nie jest pożyczką litewską, jak sądził Malinowski, tylko formą odziedziczoną z prasłowiańskiego (zob. SEBor: 140).

Malinowski zajął się też dziejami języka artystycznego. Jest chyba pierwszym badaczem, który pisał o języku pisarzy. Tej problematyce poświęcona była jego rozprawka *O języku komedii Franciszka Bohomolca* (1895). W tej niewielkiej pracy (29 stron) znalazły się następujące zagadnienia: *Ślady gwary mazurskiej w komediach Bohomolca* (autor m.in. trafnie wydobył przykłady mazurzenia, zwanego dzetaczmem, w wypowiedziach osób z ludu, np. *wstążeckie, Boze, przebac-ze, wielmożny, uzycamy, pomocy*); *Ślady litewszczyzny i białoruszczyzny w komediach Bohomolca*; *Właściwości pisowni i fonetyki* (kilka zagadnień); *Niektóre sufiksy*; *Formy deklinacyjne*; *Formy koniugacyjne*; *Właściwości składni* i *Słownik*. Rozprawka Malinowskiego uchodzi za pierwszą pracę poświęconą pisarzowi z północno-wschodnich kresów Rzeczypospolitej, choć, jak stwierdza Zofia Kurzowa (1993: 44):

zagadnienie kresowości języka pisarza nie jest jednak zamierzonym celem tej pracy, realizuje się tylko przy okazji ustalania elementów językowych służących do charakterystyki postaci komediowych i rejestrowania zmian, jakie zaszły w języku polskim od końca XVIII do końca XIX w.

W prowadzonych przez dwie dekady wykładach koncentrował się Malinowski przede wszystkim na problematyce historycznojęzykowej (Taszycki 1964: 149–150). Zajmował się w nich głównie analizą języka zabytków staropolskich i wybitnych pisarzy (Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego, Łukasza Górnickiego, Piotra Skargi,

Adama Mickiewicza). Uważnie śledził nowe publikacje i odkrycia. Nic więc dziwnego, że niedługo po odnalezieniu i wydaniu *Kazań świętokrzyskich* już w roku akademickim 1891/1892 prowadził na ich temat wykład.

Dorobek Malinowskiego pod względem ilościowym nie jest zbyt duży. Wynika to z dwóch przyczyn: dużego zaangażowania w prace swoich uczniów oraz znacznego obciążenia obowiązkami organizacyjnymi. Jeśli chodzi o pierwszy aspekt, to warto zacytować wypowiedź samego Malinowskiego na ten temat przytoczoną przez jego ucznia Romana Zawilińskiego (1909: 249): „Miałem przed sobą dwie drogi – albo pracować dla siebie, a nie troszczyć się o uczniów, albo pracować dla nich, a prace naukowe własne usunąć na plan dalszy. Wybrałem to drugie”. Również prace organizacyjne pochłaniały mu dużo czasu. Warto tu przypomnieć chociażby funkcje pełnione przez niego w Akademii Umiejętności: najpierw członek i sekretarz Komisji Językowej AU, następnie – Komisji Archeologicznej, Antropologicznej i Literackiej, od 1880 r. – członek czynny AU, od 1882 r. – sekretarz Wydziału Filologicznego AU (do końca życia).

Patrząc na działalność naukową i dokonania Malinowskiego z dzisiejszej perspektywy, można stwierdzić, że był on prekursorem badań lingwistycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jego szczegółowe prace o charakterze materiałowym nie dawały jeszcze możliwości syntezy. Malinowski kładł dopiero podwaliny, na których wyrosła i bujnie rozkwitła słynna krakowska szkoła językoznawcza. Do jej rozwoju w wielkim stopniu przyczynił się najwybitniejszy uczeń Malinowskiego, mianowicie K. Nitsch. A że uczeń znacznie przerósł swojego mistrza, okazało się bardzo szczęśliwym wydarzeniem w historii polskiego językoznawstwa.

Wykaz prac Lucjana Malinowskiego cytowanych w artykule (w układzie chronologicznym)

- 1873 *Beiträge zur slavischen dialectologie. I. Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien* (1. Heft: Laut- und Formenlehre), Lipsk.
- 1875 (wyd. i objaśn.) *Modlitwy Wacława, zabytek języka polskiego z wieku XV, odkryty i skopiowany przez ś.p. Aleksandra hr. Przezdzieckiego*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny”, t. 2, s. 1–104; wyd. 2: Kraków 1887.
- 1880 (wyd.) *Magistra Jana z Szamotuł, dekretów doktora, Paterkiem zwanego, kazania o Maryi Pannie Czystej z kodeksu toruńskiego*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” t. 1, s. 161–294.
- 1880 *Ślady dialektyczne w oznaczaniu samogłosek nosowych w kilku zabytkach języka polskiego wieku XV i XVI*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” t. VII, s. 319–349.
- 1882 *O pochodzeniu wyrazów*, 1) *śće, śće*, 2) *uśće, ujście*, 3) *wyjście, odejście itd.*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” t. IX, s. 370–385.
- 1884 *Przyczynki do historii wyrazów polskich*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” t. X, s. 450–482.

- 1885 *Niektóre wyrazy polskie litewskiego pochodzenia*, „Prace Filologiczne” I, s. 180–191.
- 1886 *Zabytki języka polskiego w rękopisie N. 2503 Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, „Prace Filologiczne” I, s. 467–540.
- 1888 *Uwagi nad pisownią i językiem tekstu polskiego, zawartego w rękopisie N. 2503 Biblioteki uniwersyteckiej w Krakowie*, „Prace Filologiczne” II, s. 85–118.
- 1889 *Tekst polski hymnu „Salve Regina” podług rękopismu Nr. 379 Biblioteki Ossolińskich z r. 1438, oraz stosunek jego do innych tekstów z w. XV*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” t. XIII s. 303–318.
- 1895 *Ewangelia ś. Mateusza R. V, 1–12. Kazanie na dzień wszech świętych. Zabytki języka polskiego z wieku XV, z rękopisu DLII Biblioteki kapitulnej w Pradze*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” t. XXII, s. 230–318.
- 1895 *Głosy polskie w kilku rękopismach łacińskich wieku XV w Bibliotekach kapitulnej i uniwersyteckiej w Pradze*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” t. XXII, s. 319–349.
- 1895 *O języku komedii Franciszka Bohomolca*, Kraków.
- 1898 *Materiały do historii języka polskiego z końca XIV i początku XV w. na podstawie ksiąg sądowych: łączyckich, orłowskich i brzezińskich*, „Teki A. Pawińskiego” t. V, Warszawa.
- 1899 *Żywot świętego Błażeja. Zabytek języka polskiego z początku wieku XV*, „Prace Filologiczne” V, s. 309–353.

Literatura

- BAUDOUIN DE COURTENAY J., 1870, *O drevne-pol'skom âzyke do XIV-go stoletia*, Lejpcig.
- DUNAJ B., 1975, *Język polski najstarszej doby piśmiennej (XII–XIII w.)*, Kraków.
- KARPLUK M., 1958, *Zagadnienie autorstwa tzw. Kazań Paterka*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, nr 4, s. 43–92.
- KURASZKIEWICZ W., 1957/1986, *Właściwości językowe wielkopolskiego rękopisu Marcina z Miedzyrzecza z 1428 roku*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” II, s. 122–138; przedruk w: idem, *Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa, s. 231–244.
- KURZOWA Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa.
- NITSCH K., 1899, *O pisowni i języku „Kazań Paterka”, zabytku języka polskiego z początku w. XVI-go. Na podstawie materiału, zebranego przez prof. dra Malinowskiego*, „Prace Filologiczne” V, s. 521–585.
- SEBOR: W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- TASZYCKI W., 1964, *Historia Katedry Języka Polskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim*, [w:] W. Taszycki, A. Zaręba (red.), *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*, Kraków, s. 145–162.
- TASZYCKI W., 1974, *Lucjan Malinowski*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIX, Wrocław, s. 348–350.
- ZAWILIŃSKI R., 1909, *Lucjan Malinowski*, [w:] R. Pleniewicz (red.), *Encyklopedia wychowawcza*, t. VII, z. III, Warszawa, s. 248–250.

Lucjan Malinowski as a Historian of Language

Abstract

The main merit of Lucjan Malinowski is the initiation of scientific linguistics in Kraków. His research was related to dialectology and history of Polish language. The authors of the article discussed his historical and linguistic analyses. They referred to: a) publishing Old-Polish texts; b) publishing materials excerpted from the old texts; c) collecting materials for the dictionary of the Old-Polish language; d) lexicographic studies; e) language of writers.